

Beata Borowska-Beszta

METODOLOGICZNE KONTEKSTY BADAŃ KULTUROWYCH W OBSZARZE ANDRAGOGIKI SPECJALNEJ¹

Niepełnosprawność człowieka dorosłego pojawia się zarówno przed osiągnięciem dorosłości, czyli w wieku rozwojowym, jak też w późniejszych latach życia. Wiąże się z różnym stopniem niesprawności fizycznej lub/i psychicznej, ponadto różną trwałością oraz poziomem utrudnienia, jakie powoduje w codziennym życiu. Warunkowana różnorodnymi czynnikami endo- i egzogennymi, biopsychospołecznymi i kulturowymi, jest kategorią i obszarem badawczym badań kulturowych w andragogice specjalnej. Poniższe opracowanie zakreślone zostało do przedstawienia szkicu konceptualizowania wybranych aspektów kultury niepełnosprawności oraz podstaw modelu studiów kulturowych w jej obszarze.

Słowa kluczowe: badania kulturowe, etnografia, niepełnosprawność, dorosłość.

Kultura niepełnosprawności

Ujęcie niepełnosprawności w niniejszym wystąpieniu podkreśla wymiar kulturowy, co oznacza uprzednie zaakceptowanie w andragogice specjalnej definicji kultury, zaproponowanych przez antropologów kultury. Antropologiczne rozumienie kultury wskazuję za J. Klotz (2003), badaczką zajmującą się aplikacją badań kulturowych w obszarach niepełnosprawności.

Autorka nawiązując do antropologii kulturowej symbolicznej i interpretatywnej uważa, że klasyczne definicje kultury pojawiające się w połowie XX wieku na gruncie Ameryki Północnej, były bazowane na szerokiej interpretacji kultury oraz przejawach jej obyczajowości i uznawanych wartościach. Definicje te były stopniowo rozszerzane o przekonania, wierzenia, idee, praktyki oraz obiekty i instrumenty związane ze specyficzną kulturą (Armstrong, M. Jocelyn & Fitzgerald, Maureen H. 1996, Kasnitz & Shuttleworth 1999 i in. za: J. Klotz 2003). Funkcjonalna i deskryptywna interpretacja kultury była następnie konfrontowana z pojawiającymi się interpretacjami symbolicznymi, semiotycznymi i strukturalnymi, podkreślającymi „wzory znaczenia

¹ Referat wygłoszony podczas Międzynarodowej Konferencji Naukowej współorganizowanej przez Akademickie Towarzystwo Andragogiczne 3.12.2008 r. we Wrocławiu pt.: „Nauczyciel andragog w społeczeństwie wielokulturowym”.

i sensu” osadzonymi w jej symbolicznych formach i wewnętrznych praktykach.

W takich interpretacjach celem antropologa kultury (andragoga specjalnego również, przyp. – B. B-B.) jest ilustrowanie i przedstawianie sposobu życia, które jest pozornie niezrozumiałe, a następnie przekazanie dzięki deskrypcji etnograficznej i pracy terenowej, leżącej u jego podstawy logiki i znaczenia różnych kulturowych praktyk oraz zachowań (Kasnitz & Shuttleworth, Geertz 1993a, Geertz 1993b, za: Klotz 2003, również Spradley 1979, 1980, Wolcott 1992).

Jednym z ważniejszych pojęć, jakimi posługuje się współczesna humanistyka jest pojęcie kultura (Burszta 1998) jako zorganizowana, wieloaspektowa, dynamiczna i zmienna.

W kulturze występują pewne prawidłowości, które pozwalają ją analizować metodami naukowymi. Jest instrumentem przystosowania ludzi do całokształtu otoczenia oraz zdobycia środków dla wyrażenia ich twórczej ekspresji (Herskovits 1948, s. 625 za: Burszta 1998, s. 42). Klockhohn (1975) uważa, że „[...] na kulturę składają się wszystkie wzory sposobów myślenia, odczuwania i reagowania, nabyte i przekazywane głównie przez symbole stanowiące wraz z ich wcieleniami w wytworach ludzkich znamienne osiągnięcia grup ludzkich; zasadniczy trzon kultury stanowią tradycyjne (tzn. historyczne, narosłe i wyselekcjonowane) idee, a szczególnie związane z nimi wartości (Klockhohn 1975, s. 32 za: Burszta 1998, s. 42). C. Geertz uważa, że „miarą wszystkich podejść do analizy fenomenu kultury jest pewien w y r ó ż n i o n y s p o s ó b ż y c i a c z ł o w i e k a. Dzięki niemu odróżniamy się od świata przyrodniczego; kultura ma zatem charakter konwencjonalny i umowny” (Geertz za: Burszta 1998, s. 42).

Założeniem rozumienia kultury niepełnosprawności w niniejszym opracowaniu jest również akceptacja tezy W. Goodenough (1964), który uważa, że „na kulturę danej społeczności składa się wszystko to, co trzeba wiedzieć, czy też w co trzeba wierzyć, aby postępować w sposób akceptowalny dla jej członków i to w ramach jakiejś roli zaakceptowanej przez każdego z nich”. (Goodenough 1964 za: Burszta 1998, s. 49, również: Spradley 1979, 1980).

J. Klotz (2003) uważa poza tym, że antropologiczna koncepcja kultury jest znaczącym narzędziem analitycznym zrozumienia obszaru znaczeń kulturowych i praktyk dotyczących niepełnosprawności (Klotz 2003, s. 5). Zdaniem J. Spradleya (1979, 1980) odkrywanie znaczeń nie jest jednak w pełni możliwe bez nauczania się „języka” danej kultury, kodów i symboli lingwistycznych organizujących wewnętrznie koncepcje i wiedzę kulturową.

J. Spradley (1979) realizował badania kulturowe, lingwistyczne w następujących kulturach, m.in. bankowców, więźniów, w kampusie uniwersyteckim, kulturze zawodowej rybackiej, kulturze osób wykluczonych, m.in. bezdomnych (Spradley 1979). Wspólnie z P. Spradleyem (1978) prowadził badania w kulturze osób niesłyszących.

Nauczenie się języka, jako specyfika pracy naukowej w etnografii lingwistycznej na gruncie andragogiki specjalnej dotyczy nie tylko poznania specyficznych sposobów komunikacji, np. w środowiskach osób niesłyszących czy alternatywnych sposobów komunikacji symbolicznej, np. Blissa, lecz również poznania indywidualnych sposobów komunikacji wypracowywanych przez lata przez osoby z poważną niepełnosprawnością złożoną, w kulturach terapeutycznych, rodzinach, placówkach rehabilitacyjnych, habilitacyjnych (Borowska-Beszta 2005). Będzie również oznaczało dekodowania kodów i symboli komunikacji osób dorosłych z afazją pourazową lub doświadczających trudnień mowy wskutek progresywnej choroby, np. Alzheimerera.

Badania kulturowe wymagają zaakceptowaniu założenia o tym, że ludzie stanowiący poznawane kultury interpretują własne doświadczenie oraz generują zachowania społeczne (Spradley 1979, 1980). J. Spradley (1979) uważa, że różnorodne sposoby poznawania kultury mogą prowadzić do „wykoślawionej wiedzy” o niej w momencie, gdy pominiemy istotną rolę kluczowych informatorów i wywiadów z nimi, opierając własne poczynania badawcze wyłącznie na technikach obserwacyjnych. J. Spradley (1979) uważa, że dzięki realizowaniu zarówno technik wywiadu i obserwacji pełniej rozumiemy zachowanie ludzi, ich zwyczaje, przedmioty z których korzystają lub wyrażane emocje (Spradley 1979).

Tradycje badań kulturowych w obszarze niepełnosprawności

Realizacja badań kulturowych obejmujących problematykę niepełnosprawności nie jest zjawiskiem, historycznie rzecz biorąc, nowym, ponieważ pierwsze prace łączące obszary antropologii kulturowej z niepełnosprawnością pojawiły się w 1934 roku w badaniach R. Benedict, w pracy pt.: „Anthropology and the Abnormal” (Antropologia i nienormalność), analizującej problematykę różnorodności postrzegania i interpretowania epilepsji w różnych kulturach (Benedict 1934). Dzięki studiom kulturowym i badaniom porównawczym wśród Indian Ameryki Północnej oraz kulturze syberyjskiej autorka dostrzegła, iż wśród badanych kultur istniało pozytywne wartościowanie fenomenu napadów epileptycznych towarzyszących transowi, kojarzonych z poważaną w danych kulturach rolą mediów duchowych (Benedict 1934, za Klotz 2003, s. 3). W konsekwencji badań kulturowych nad epilepsją autorka sprecyzowała wnioski określające, że obie kategorie, czyli „zdrowie i choroba” są konstruowane kulturowo. Oznacza to, że normalność „jest pierwotnie pojęciem stosowanym na oznaczenie społecznie wypracowanych obszarów (wybranych zakresów) wobec zachowania człowieka w jakiegokolwiek kulturze, podczas gdy nienormalność jest pojęciem używanym na określenie obszarów zachowania człowieka, których poszczególne cywilizacja nie używa” (Benedict 1934, s. 73 za: Klotz 2003). Autorka konkluduje w badaniach, że zarówno normalność, jak i nienormalność są pojęciami moralnie i kulturowo zdefiniowanymi.

Późniejsze badania realizowane w 1948 roku podjęli Jane i Lucien Hanks (1948), zajmując się problematyką niepełnosprawności fizycznej. Autorzy opublikowali pracę pt. „The Physically Handicapped in Certain Non-Occidental Societies”(1948 za: Armstrong & Fitzgerald 1996, s. 253) oraz poszukiwali czynników społecznych określających status osoby niepełnosprawnej w kulturach azjatyckich, amerykańskich i afrykańskich. Ich badania, podobnie jak podejście R. Benedict nazywano „armchair anthropology” (antropologią fotelową) charakteryzującą się tendencją do poszukiwania ogólnych wzorów interpretacji kulturowej na drodze badań porównawczych, ekstensywnych danych etnograficznych zgromadzonych przez innych etnografów, badaczy terenowych, czyli bez konieczności pracy terenowej (Klotz 2003, s. 4).

Takie ustawione metodologicznie badania miały według J. Klotz (2003) jednak swoje minusy, ponieważ nie pozwoliły na sporządzanie dogłębnych analiz pojęcia „niepełnosprawność” w danej specyficznej kulturze. J. Klotz (2003) uważa, że od tego czasu problematyka niepełnosprawności istnieje na gruncie antropologii kultury, lecz bywa nieco marginalizowana (Klotz 2003, s. 1).

Podejmowanie prac etnograficznych, terenowych w obszarze niepełnosprawności na gruncie andragogiki i pedagogiki specjalnej stanowi szansę poznania sceny kulturowej niepełnosprawności, rytuałów, obyczajów, mitów, artefaktów oraz jest dopełnieniem koncepcji wielokulturowości w kulturze dominującej. Traktowanie niepełnosprawności jako „kultury niepełnosprawności” proponują m.in. C. Gill (1995), S.E. Brown (1996), zauważając unikatowość organizacji wiedzy kulturowej w danych kulturach niepełnosprawności, styl życia, samą różnorodną niepełnosprawność oraz to, że oprócz wskazanych powyżej kultura niepełnosprawności wskazuje ogromne obszary twórczości w różnych sferach.

Etnografia stosowana jako metoda badawcza i strategia pedagogicznych badań kulturowych została opisana obszernie w literaturze światowej jak również w Polsce. Zwarte publikacje lub / i raporty terenowe z badań etnograficznych w polskiej pedagogice napisane zostały m.in. przez I. Kaweckiego (1996, 2004), A. Nalaskowskiego (2002, 2006), D. Kubinowskiego (2002), A. Wojciechowskiego i B. Borowską-Beszta (2001), B. Borowską-Beszta (2005).

Wśród znanych uczonych zagranicznych etnografię realizuje m.in. J. Van Maanen (1996). Charakteryzuje ją następująco: „stosowałem ją jako metodę badawczą. Etnografia typowo odnosi się do pracy terenowej, badań terenowych (alternatywnie, obserwacji uczestniczącej) realizowanej przez pojedynczego badacza” (Van Maanen 1996). Deskryptywność jako cechę etnografii wskazują Harris i Johnson (2000), uważając, że etnografia literalnie oznacza „portretowanie ludzi”. Jest pisemną deskrypcją poszczególnej kultury, obyczajów, wierzeń, przekonań i zachowania – napisana w oparciu o informacje zgromadzone podczas pracy terenowej (Harris, Johnson 2000). Natomiast D. Fetterman podkreśla iż, „etnografia jest sztuką i nauką opisywania

grup lub kultury. Deskrypcja może dotyczyć małej wspólnoty plemiennej w kraju egzotycznym lub klasy szkolnej na przedmieściach” (Fetterman 1998).

W środowiskach naukowych amerykańskich i brytyjskich etnografia jest realizowana na gruntach związanych bezpośrednio z działaniami edukacyjnymi, opiekuńczymi, rehabilitacyjnymi, habilitacyjnymi, medycznymi oferowanymi osobom z niepełnosprawnością.

Niepełnosprawność

Niepełnosprawność jest immamentną częścią ludzkiej egzystencji. Bywa interpretowana odrębnie w zależności od dziedziny naukowej, paradygmatu naukowego, modelu badawczego oraz specjalistycznego języka. Dla A. Antonovsk'ego (1987), twórcy salutogenetycznej koncepcji zdrowia i choroby „człowiek może być mnie więcej zdrowy lub mniej więcej chory” (Antonovsky 1987), co ilustruje nieskończenie wiele możliwości i okoliczności stania się osobą z niepełnosprawnością w ciągu całego życia, na skutek różnorodnych czynników wpływających na sferę somatyczną, psychologiczną i funkcjonowania społecznego.

Uwaga ta oprócz wskazania relatywistycznego ujęcia zdrowia i jego braku ma również ilustracje w różnych kontekstach i kręgach kulturowych, co wskazała już w na początku XX wieku R. Benedict (1934), jako kulturowy relatywizm konceptualizowania niepełnosprawności. Współcześnie ma to przełożenie m.in. na konceptualizację niepełnosprawności w różnych kręgach kultur zawodowych zajmujących się nią profesjonalnie lub radzących sobie z nią i wypracowujących własne strategie i modele niepełnosprawności.

Niepełnosprawność (disability) jako fenomen psychologiczny, społeczny i kulturowy stanowiący podstawową kategorię zainteresowania andragogiki specjalnej jest pojęciem stosunkowo nowym w Polsce ponieważ zaakceptowanym w początku lat 90. (Dykcik 1998, za: Kurzynowski 1996 w: Mikulski J, Auleytner J. 1996, s. 19). „Niepełnosprawną jest osoba, której stan fizyczny lub/i psychiczny trwale lub okresowo utrudnia ogranicza, lub uniemożliwia aktywność zawodową lub wypełnianie ról społecznych” (tamże, s. 15).

Definicja powyższa wskazuje, szerokie spectrum niepełnosprawności dotyczącej stanu fizycznego, psychicznego lub obu jednocześnie. Obejmuje obszary przejawiania się niepełnosprawności (sensoryczny, intelektualny, fizyczny, emocjonalno-behawioralny) trwale lub tylko czasowo, z różnym nasileniem mogącej utrudniać pełne funkcjonowanie, również ograniczającej lub uniemożliwiającej zasadnicze zadania życiowe, zawodowe lub wypełnianie innych ról społecznych. Ograniczeniem wskazanej definicji jest podkreślony aspekt użyteczności np.: „zawodowej i społecznej” w jakim jest rozpatrywana niepełnosprawność oraz nieuwzględnienie wątków kulturowych związanych z kulturowymi aspektami niepełnosprawności, wskazanymi na początku wieku przez R. Benedict (1934).

Observacje R. Benedict (1934) wydają się de facto nadal aktualne, nawet w odniesieniu do jednej kultury dominującej i różnych kultur zawodowych zajmujących się niepełnosprawnością. Oznacza to, że ktoś niepełnosprawny w sensie medycznym i traktowany jako „chory”, w sensie psychologicznym i społecznym „chorym” być nie musi, co więcej niekiedy jest pełnosprawny. Przykładem zjawiska może być fakt, iż w sensie medycznym w kulturze europejskiej np. osoby ze zdiagnozowaną epilepsją, niekoniecznie są niepełnosprawne w sensie wypełniania ról zawodowych i życiowych. W momencie realizacji skutecznej terapii farmakologicznej i unikania czynników ryzyka osoba taka jest osobą pełnosprawną, ponieważ jej niepełnosprawność daje się farmakologicznie łagodzić, co nie powoduje zaburzenia funkcjonowania na planie psychologicznym lub społecznym.

Ponadto osoby uznawane za niepełnosprawne w danej kulturze zawodowej, uznającej zdrowie fizyczne lub psychiczne za istotny filar konstytuowania danej kultury (np.: sportowcy, wojsko) doświadczają dyskomfortu wobec problemu nagłych lub stopniowych oznak niepełnosprawności fizycznej, jako stygmatów i etykiet dewiacyjnych, co może powodować w dalszej konsekwencji różną pozycję w danej kulturze zawodowej, osób trwale lub czasowo niepełnosprawnych. Co prawdopodobnie oznacza, relatywizm w akceptacji niepełnosprawności w poszczególnych kulturach zawodowych, polegający na tym, iż w jednej kulturze zawodowej niepełnosprawność i problematyka dotycząca niepełnosprawności jest i będzie akceptowana, w innej tabuizowana lub marginalizowana w różny sposób. Chciałabym tym samym zaznaczyć aktualność obserwacji R. Benedict (1934) wskazującej różnorodność i relatywizm myślenia o niepełnosprawności i odnieść ją do obszaru niepełnosprawności i kultur zawodowych, jednej wspólnej kultury dominującej np. europejskiej lub amerykańskiej.

Analizując przynależność kulturową można by zapytać o to, kiedy można stać się członkiem kultury niepełnosprawności? Zasadniczo można zaobserwować w sferze symbolicznej dwa sposoby. Pierwszy wskazywany w obszernej literaturze diagnostycznej, czyli na drodze zewnętrznej klasyfikacji medycznej, psychologicznej, społecznej. W perspektywie diagnostyki medycznej oraz psychologicznej lub chronologii i biografii niepełnosprawnym można być od urodzenia, czyli mieć zaburzenia rozwoju, manifestujące się od lat wczesnego rozwoju (Luckasson 1992, 2002), można nabyć ją w wieku dorosłym na skutek szerokiego spectrum urazowych czynników egzo- i endogennych (Larkowa 1987). W perspektywie społecznej utrata sprawności może czasowo lub trwale wystąpić na skutek ograniczeń zewnętrznych i opresji lub innych konstruktów zewnętrznych oraz utrudnień w przestrzeni fizycznej czy relacjach międzyludzkich, co odpowiada społecznemu modelowi niepełnosprawności (Kwaśniewska 2005, zob. również rodzaje dyskryminacji za: Kowalik 1996).

W perspektywie kulturowej niepełnosprawność może niekiedy zaistnieć w relacjach i kontaktach międzykulturowych podczas realizacji specyficznych zadań zawodowych lub badawczych prowadzonych za granicą.

Związane jest to z adaptacją do wymagań nowej kultury, przeżywanym szokiem kulturowym, początkowym brakiem kompetencji i niezajomością języka, kodów i symboli lingwistycznych danej kultury. Piszą o tym m.in. K. Oberg (1960), R. Kingsley, O., Dakhari (2006), R., Irwin (2007), B. Borowska-Beszta (2009).

Włączenie do kultury niepełnosprawności może się odbywać również dobrowolnie. Na podstawie własnej obserwacji uczestniczącej, którą realizowałam w latach 1993–2000 w kulturze terapeutycznej osób dorosłych z niepełnosprawnością, WTZ „Pracownia” w Toruniu dobrowolność polegała m.in. na podjęciu pracy zawodowej w danej kulturze, stawania się członkiem organizacji charytatywnej wspierającej niepełnosprawność w szerokich kontekstach. Obserwowałam, również inny wymiar stawania się członkiem kultury niepełnosprawności i oznaczony metaforycznie pojęciami funkcjonującymi w danej kulturze jako werbalizowane zjawiska metaforycznego „doświadczania niepełnosprawności” i uznawania własnej „niepełnosprawności” lub „niemocy”, „słabości”, „niemożności” za fakt (zob. Borowska-Beszta 2005). Odczuwanie własnej niemocy i niemożności było w rozumieniu informatorów, terapeutów pracujących w omawianym miejscu wyrazem najwyższej akceptacji dla niepełnosprawności jako fenomenu. Uznanie siebie za osobę z określoną słabością i niemocą stanowiło wyraz głębokiego osadzenia w rzeczywistości kultury niepełnosprawności (zob. Borowska-Beszta 2005).

Pytanie jakie nasuwa się dotyczyłoby różnorodnych przejawów kulturowego konstruowania niepełnosprawności, o których pisze m.in. M. Chodkowska (1994) lub konstruowania „niepełnosprawności terapeutów” jako kategorii złożonych przejawów pozytywnego i twórczego „uwikłania kulturowego” (zob. Borowska-Beszta 2005), które dostrzegam, po realizacji badań cytowanych uprzednio, w wypowiedziach terapeutów zajęciowych pracujących w obszarze andragogiki specjalnej.

Podsumowując powyższe wątki, chciałabym wskazać heterogeniczną kulturę niepełnosprawności, jako ważny aspekt wielokulturowości, mającą autonomiczne części. Wśród nich czasem odrębny język, czyli m.in. system językowo-migowy lub unikatowe symbole werbalne czy pozawerbalne osób ze znaczną niepełnosprawnością intelektualną, afazją lub na skutek zmian np. w chorobie Alzheimera. Ponadto niekiedy również odrębne pismo np. Braille’a lub inne symbole służące komunikacji, m.in. piktogramy Blissa. Kultura niepełnosprawności ma również własny lub własne style życia, wartościowe obyczaje, rytuały, wzory oraz, za C. Gill (1995), S.E. Brownem (1996), artefakty, jakie stanowi bogata twórczość plastyczna, muzyczna, teatralna, literacka oraz niekiedy analogiczne problemy, bariery mentalne i fizyczne w kulturze dominującej, na które napotykają osoby innych narodowości w wielokulturowym społeczeństwie.

Model studiów kulturowych

Model studiów kulturowych w kontekście niniejszego opracowania jest koncepcją kluczową, lokującą niepełnosprawność w modelu kulturowego podejścia do niepełnosprawności (Kasnitz, Shuttleworth 1999, 2003), rozpatrującą działania wobec osób niepełnosprawnych (czyli badania, poznanie, formy aktywności) przez pryzmat kulturowy.

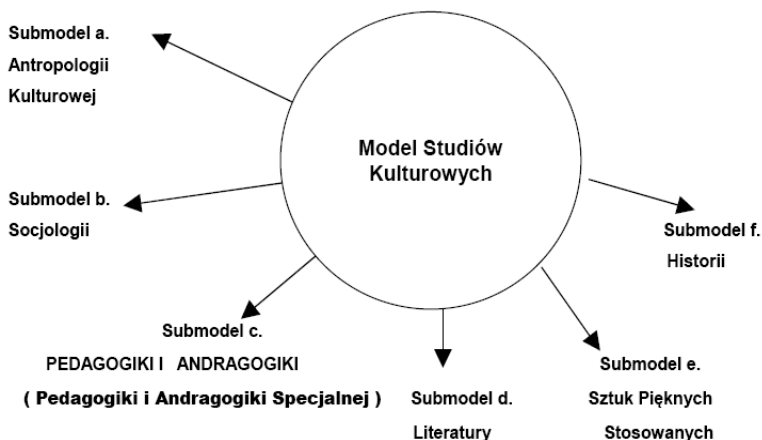
Autorzy R. Turnbull III i M. Stowe (2001) pierwotnie umieścili pedagogikę (pominąwszy zupełnie pedagogikę specjalną, andragogikę i andragogikę specjalną) wyłącznie w Modelu studiów nad rozwojem człowieka (zob. Turnbull III, Stowe 2001, za: Borowska-Beszta 2008). Pominęli w klasyfikacji fakty związane z tym, iż działania badawcze i inne w pedagogice oraz andragogice są oparte na formach i technikach kulturoznawczych i/lub kulturowo-twórczych.

Pierwotnie proponowany model studiów kulturowych należałoby, w moim przekonaniu, rozszerzyć o pedagogikę i andragogikę oraz szczegółowe ich dziedziny (pedagogikę i andragogikę specjalną) (Borowska-Beszta 2008). Badania podejmowane we wskazanych obszarach stanowią treści zainteresowania pedagogiki kultury lub etnopedagogiki. Trzeba podkreślić, że kategorie pedagogiczne, takie jak: „wychowanie”, „opieka” stanowią obok innych istotną część struktury dziedzin danej kultury dotyczące np. edukacji, rodziny, życia codziennego etc. (por. dziedziny kultury wg Spradleya 1979).

Poniżej przedstawiam istotne treści dotyczące Modelu studiów kulturowych, opracowane przez R.H. Turnbulla III i M. Stowe'a (2001), uzupełnione przeze mnie opracowaniem oraz włączeniem treści i uwag poczynionych powyżej. Model studiów kulturowych ilustruje kulturowe podejście badawcze do niepełnosprawności, rodzin osób z niepełnosprawnością, osób niepełnosprawnych w perspektywie postrzegania ich w danej kulturze. Kluczowym problemem jest sposób zarówno konceptualizowania niepełnosprawności w różnych kulturach, jak również jej wyrażania i portretowania dzięki różnym formom ekspresji dostępnym danej kulturze lub grupie (Turnbull III, Stowe 2001, s. 204).

Podstawowymi obszarami zainteresowania uczonych pracujących w kulturowym modelu badawczym są m.in. kategorie takie, jak wrażliwość kulturowa na niepełnosprawność oraz jej rozwijanie, kulturowa klasyfikacja niepełnosprawności, wspólnoty, rodziny osób z niepełnosprawnością i ich spójność oraz skoncentrowanie się na rodzinie. Ponadto rozpatruje się i bada kategorie takie, jak autonomia osób z niepełnosprawnością i ich rodzin, wolność, ochrona przed urazami i szkodami wypracowywana kulturowo.

R. Turnbull III i M. Stowe (2001) wskazują pięć submodeli składających się na pełny Model studiów kulturowych: submodel (a) antropologii kulturowej, submodel (b) socjologii, submodel (c) literatury, (d) sztuk pięknych stosowanych i submodel (e) historii. Omawiany model wzbogaciłam o submodel (c) Pedagogiki i andragogiki (oraz pedagogiki specjalnej i andragogiki specjalnej), umieszczając go po submodelu socjologii, a przed literaturą (rys. 1).

Rys. 1. Graficzny obraz modelu studiów kulturowych

Źródło: opracowanie własne na podstawie koncepcji modelu studiów kulturowych R. Turnbulla III, M. Stowe'a (2001) (zob. Borowska-Beszta 2008, s. 40).

Submodel (a) antropologii kulturowej ilustruje problematykę niepełnosprawności w perspektywie antropologii kulturowej, zajmującej się badaniem kultur ludzkich, społeczeństw i społeczności. Niepełnosprawność, jest poznawana w perspektywie istniejących struktur społecznych, języka, religii, sztuki i technologii (Turnbull III, Stowe 2001). Kluczowym pytaniem, jakie istnieje w świadomości badaczy antropologów kultury, jest pytanie o sposób i przyczyny określonej odpowiedzi kultury na niepełnosprawność. Przykładem mogą być badania lingwistyczne, podczas których antropologowie kultury lub badacze pracujący w tej tradycji m.in. badają pojęcia oraz terminologię obszarów niepełnosprawności oraz ewolucję pojęć do czasów współczesnych. Poznają również migrację pojęć naukowych do języka potocznego, mających znaczenie pejoratywne, np.: idiota, debil, lunatyk, gniewliwy, imbecyl (Turnbull III, Stowe 2001, s. 205). Antropologia kulturowa precyzuje ponadto znaczenia, jakie dana kultura nadaje niepełnosprawności.

Submodel (b) socjologii, postrzega niepełnosprawność w perspektywie przedmiotu socjologii, czyli w zarysie studiów dotyczących pochodzenia, rozwoju struktur społecznych i zachowania się indywidualnych grup (Turnbull III, Stowe 2001). Wskazuje obszerny wachlarz badań podejmowanych m.in.: jako studia nad niepełnosprawnością, studia kobiece, z których wiele jest związanych z poznawaniem mechanizmów władzy, statusem i rolą podmiotów badań w danym społeczeństwie (Turnbull III, Stowe 2001).

Pedagogika i andragogika (oraz pedagogika specjalna i andragogika specjalna) są kategorią dodaną przeze mnie do modelu badań kulturowych

i etnograficznych, skonstruowanego przez Turnbulla III i M. Stowe'a (2001), ponieważ de facto takie badania były i są postulowane bądź realizowane również w polskiej pedagogice i andragogice specjalnej, zwłaszcza w środowiskach naukowych gdańskich, toruńskich, warszawskich, lubelskich, pedagogów i andragogów specjalnych m.in. przez: W. Szuman (1958), H. Żuraw (1999), D. Krzemińską (2002), A. Wojciechowskiego i B. Borowską-Beszta (2001), B. Borowską-Beszta (2005). Dodany przez mnie submodel (c), pedagogiki i andragogiki (pedagogiki i andragogiki specjalnej) jest związany z prowadzeniem badań nad wychowaniem, kształceniem, opieką, terapią, rehabilitacją i habilitacją osób z niepełnosprawnością w kontekście rodziny, społeczności lokalnej, kultury niepełnosprawności i kultury dominującej.

Stanowi dziedzinę teoretycznego opracowywania oraz praktycznego stosowania form, metod, technik kulturoterapeutycznych, kulturotwórczych i kulturoznawczych. Zasadnicze pojęcia pedagogiki, czyli „wychowanie” i „edukacja”, są głównymi dziedzinami antropologii kulturowej w stanowiącymi struktury danej kultury (zob. Spradley, 1979, za: Borowska-Beszta, 2005). Nie sposób zatem nie mówić o roli pedagogiki i andragogiki oraz ich subdyscyplin szczegółowych, czyli pedagogiki i andragogiki specjalnej na tle całego modelu studiów kulturowych dotyczących niepełnosprawności.

Kolejnym elementem omawianego modelu jest literatura jako submodel (d), wskazany przez autorów omawianego artykułu, odnoszący się do badania wszelkich pisemnych lub oralnych sposobów ekspresji literackich, pomysłów lub doświadczeń wynikających z niepełnosprawności. W myśl tego badania i działania literackie mogą być realizowane zarówno przez „outsidera”, jak i uczestnika danej kultury, oraz mogą przyjmować różne formy literackie, np. począwszy od wyznań pisanych przez osoby niepełnosprawne, do obszernych spowiedzi z życia. Turnbull III i Stowe uważają, że kluczowymi założeniami submodelu (d) jest to, co metaforycznie kultura „myśli” na temat zaburzeń, dysfunkcji, chorób, niepełnosprawnych, i jak konceptualizuje niepełnosprawność.

Kolejnym submodelem w badaniach kulturowych nad niepełnosprawnością jest submodel (e) sztuk pięknych stosowanych, obejmujący poznawanie działalności teatru, radia, telewizji, filmu, malarstwa, rzeźby, muzyki, tańca oraz innych porównywalnych form służących wyrażaniu odczuć artystycznych wobec i o niepełnosprawności. Ten model badawczy wskazuje to, co artyści czują, w co wierzą i co chcą zakomunikować społeczeństwu o niepełnosprawności (Turnbull III, Stowe 2001, s. 206). Wśród sztuk teatralnych, małych i większych form dramatycznych, ciekawy jest monodram, napisany na podstawie opowiadania D. Keyesa (1996) pt. „Kwiaty dla Algernona”, sfilmowany w 2000 roku pod takim samym tytułem. Na temat niepełnosprawności poznawczej, emocjonalnej nakręcono również filmy fabularne, z których jako wybitne można wskazać: *Rain Man* (1988), *Wystarczy być* (1979), *Lot nad kukułczym gniazdem* (1975), *Lokator* (1976), *Wstręt* (1965), *Forest Gump* (1994), *Myszy i ludzie* (1992), *Ja, Klaudiusz* (1976), *Woyzek* (1979), *Co*

gryzie Gilberta Grape'a (1993), Kolory raju (1999) czy Futro: Portret wyobrażony Diane Arbus (2006) i wiele innych.

Ostatni z submodeli to (f) historia, stanowiąca chronologiczne dopełnienie pozostałych i umożliwiająca podjęcie badań nad minionym rozumieniem oraz interpretacją tworzenia znaczeń dotyczących niepełnosprawności, pozwalającą na badanie minionych trendów, znaczących wpływów przeszłości na teraźniejszość i przyszłość życia osób z niepełnosprawnością (Turnbull III, Stowe 2001). Historia stara się opisać, w jaki sposób osoby niepełnosprawne i ich rodziny były traktowane na przestrzeni wieków, począwszy od czasów antycznych do teraźniejszości. Dzięki takim badaniom poznajemy ewolucję form pomocy, opieki, kształcenia, rehabilitacji i habilitacji osób dorosłych z niepełnosprawnością. Dowiadujemy się również o podejściu do niepełnosprawności w czasach współczesnych m.in. sytuacjach eksterminacji niepełnosprawnych intelektualnie i psychicznie przez nazistów.

Podsumowanie

Zamysłem niniejszego opracowania było zarysowanie wstępnych i wybranych kwestii związanych z kulturą i konceptualizacją kategorii badawczej jaką jest niepełnosprawność i osadzenie jej w badaniach kulturowych. Ponadto wskazanie modelu badań kulturowych wraz z submodelami jako równoprawnych opcji realizacji badań naukowych w andragogice specjalnej, łączących naukę i sztukę (Kawecki 1996, 2004; Spradley 1979, 1980; Wolcott 1992) opartych w warstwie metod na badaniach terenowych, czyli strategii etnograficznej.

Wiele kwestii badawczych należałoby jeszcze szczegółowo rozważyć, m.in. warunki realizacji i projektowania badań kulturowych w andragogice specjalnej w kontekście problematyki warunków i elementów specyfiki pracy terenowej w kulturze niepełnosprawności. Na osobne i obszernie omówienie zasługuje kwestia budowania pozycji badawczej w obszarze niepełnosprawności i więzi oraz procesu uwikłania kulturowego. Częściowo problemy dotyczące niepełnosprawności omawiają P. Atkinson i M. Hammersley (1999), jakkolwiek problematyka niepełnosprawności szerokokorozumiana, włączająca również czasową niezdolność i niepełnosprawność lub niepełnosprawność w poszczególnych kulturach zawodowych wymagałaby jeszcze dogłębnego poznania.

Bibliografia

- Antonovsky A. (1987), *Unraveling the Mystery of Health*, Jossey-Bass, San Francisco
- Armstrong, M. Jocelyn & Fitzgerald, Maureen H. (1996), *Culture and Disability Studies: An anthropological perspective*. *Rehabilitation Education* 10(4): 247–304.

Benedict, Ruth (1934), *Anthropology and the Abnormal*. *The Journal of General Psychiatry* 10: 59–80.

Borowska-Beszta B. (2005), *Etnografia dla terapeutów (pedagogów specjalnych) – szkice metodologiczne*. Impuls, Kraków.

Borowska-Beszta B. (2008), *Echa ekspresji. Kulturoterapia w andragogice specjalnej*. Impuls, Kraków.

Borowska-Beszta B. (2008), *Anatema (?) szoku kulturowego w andragogice specjalnej (w druku)*.

Brown S.E. (1996), *Disability Culture: Beginnings: A Facts Sheet* (in:) *Publication URL: <http://www.independentliving.org/docs3/brown96a.html>*.

Burszta W. (1998), *Antropologia Kultury*. Zysk i S-ka Wydawnictwo, Poznań.

Chodkowska M. (1994) (red.), *Człowiek niepełnosprawny. Problemy autorealizacji i społecznego funkcjonowania*, UMCS, Lublin.

Dycik W. (1998) (red.), *Pedagogika specjalna*. UAM, Poznań.

Fetterman D. (1998), *Ethnography*, 2nd ed., Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

Geertz, Clifford (1993a) [1973], *Religion as a Cultural System*. In Clifford Geertz, *The Interpretation of Cultures*, 87–125. Fontana Press: London.

Geertz, Clifford (1993b) [1973], *Thick Description: Toward an interpretive theory of culture*. In Clifford Geertz, *The Interpretation of Cultures*, 3–30. Fontana Press, London.

Gill C. (1995), *A psychological View of Disability Culture*. *Disability Studies Quarterly*, Fall., Internet Publication URL: <http://www.independentliving.org/docs3/gill1995.html>.

Goodenough W. (1964), *Cultural Anthropology and Linguistics* (in.:) D. Hymes (eds.), *Language and Culture and Society*. Random House, New York.

Hammersley M., Atkinson P. (1999), *Metody badań terenowych*. Zysk i S-ka, Poznań.

Harris M., Johnson O. (2000), *Cultural Anthropology*, (5th ed.), Needham Heights, MA: Allyn and Bacon.

Herskovits M. (1948), *Man and His Works*. *The Science of Cultural Anthropology* Alfred A. Knopf., New York

Herskovits M.I., Herskovits F. (1968), *Dahomeyan Narrative. A Cross-Cultural Analysis*. Evanston.

Irwin R. (2007), *Culture shock: negotiating feelings in the field*. *Anthropology Matters Journal*, 2007, Vol 9(1) www.anthropology-matters.com

Kasnitz D., Shuttleworth, R.P. (1999), *Engaging Anthropology in Disability Studies*. *Position Papers in Independent Living and Disability Policy* 1(1): 1–39.

Kawecki I. (1996), *Etnografia i szkoła*. Impuls, Kraków.

Kawecki I. (2004), *Wiedza praktyczna nauczyciela. Studium etnograficzne*. Impuls, Kraków.

- Kingsley R., Dakhari O. (2006), Culture shock. www.mattel.ucla.edu
- Klockhohn C. (1975), *Badanie kultury*, (w:) Derczyński W., Jasińska-Kania A., Szacki J. (1975) (red.), *Elementy teorii socjologicznych*. PWN, Warszawa s. 31–45.
- Klotz J. (2003), *The Culture Concept: Anthropology, disability studies and intellectual disability Paper Presented to Disability Studies and Research Institute (DSaRI) Symposium, "Disability at the Cutting Edge: A colloquium to examine the impact on theory, research and professional practice"* University of Technology, Sydney September 12, 2003 http://www.transforming.cultures.uts.edu.au/pdfs/new_paths_klotz.pdf.
- Kowalik S. (1996), *Psychospołeczne podstawy rehabilitacji osób niepełnosprawnych*. Wyd. Naukowe Śląsk, Katowice.
- Krzemińska D. (2002), *Kod językowy i dyskurs osób z upośledzeniem umysłowym. Ku dekonstrukcji naznaczającego porządku w postrzeganiu jednostek z niepełnosprawnością intelektualną*, (w:) Górniewicz E., Krazuse A., (red.) (2002), *Dyskursy pedagogiki specjalnej. Od tradycjonalizmu do ponowoczesności*. UWM, Olsztyn.
- Kubinowski D. (2002), *Etnopedagogika taneczna w okresie transformacji*. Wyd. UMCS, Lublin.
- Kwaśniewska G. (2005), *Normalizacja procesu diagnozy osób niepełnosprawnych – rozważania nad ich podmiotowością*. (w:) Kosakowski C, Krause A. (2005) (red.) *Normalizacja środowisk życia osób niepełnosprawnych. Dyskursy Pedagogiki Specjalnej*. UWM, Olsztyn.
- Larkowa H. (1987), *Człowiek niepełnosprawny problemy psychologiczne*. PWN, Warszawa.
- Luckasson R. (1992) (eds.), *Mental Retardation.: Definition, Classification and System Supports*, AAMR, Washington D.C.
- Luckasson R. i in. (2002), *Mental Retardation: Definition, Classification and Systems of Supports*, 10-th edition, AAMR, Washington D.C.
- Mikulski J., Auleytner J. (1996), *Polityka społeczna wobec osób niepełnosprawnych, drogi integracji*. Warszawa.
- Nalaskowski A. (2002), *Przestrzenie i miejsca szkoły*. Impuls, Kraków.
- Nalaskowski A. (2006), *Dzikość i zdziczenie jako kontekst edukacji*. Impuls, Kraków.
- Oberg K. (1960), *Culture shock: adjustment to new cultural environments*. *Practical Anthropology*. 4, 177–182.
- Spradley J. (1979), *The Ethnographic interview*, Harcourt B. Jovanowicz College Publishers, Philadelphia.
- Spradley J. (1980), *Participant Observation*, Harcourt B. Jovanowicz College Publishers, Philadelphia. Spradley P., Spradley J. (1978), *Deaf like me*, Random House, New York.
- Szuman W. (1958), *Obraz rozwoju dwóch chłopców ze skrajnej izolacji* (za E. Leśniewska 2002), (w:) *Spuścizna po Wandzie Szuman przekazana*

Centrum Kształcenia Ustawicznego w Toruniu. UMK, Toruń [niepublikowana praca licencjacka].

Turnbull III, R., Stowe M. (2001), Five Models of Thinking About Disability, „Journal of Disability Policy Studies”, 12, 3.

Wojciechowski A., Borowska-Beszta B. (2001), Formowanie się wspólnoty im. Brata Alberta w Radwanowicach. Wyd. Tow. Słowaków w Polsce, Kraków.

Wolcott H. (1992), Posturing in Qualitative Research, (in:) LeCompte M.D., Preissle J. (1992), The Handbook of Qualitative Studies in Education. Academic Press, New York.

Van Maanen J. (1996), Ethnography. In: A. Kuper and J. Kuper (eds.), The Social Science Encyclopedia, 2nd ed., pages 263–265. Routledge London.

Żuraw H. (1999), Procedury jakościowe w pedagogice (w:) Dykcik W., (1999) (red.) Pedagogika Specjalna w sytuacji aktualnych zagrożeń i wyzwań XXI wieku, UAM, Poznań.

Summary

Methodological contexts of cultural research in special andragogy area

Keywords: cultural research, ethnography, disability, adulthood

Disability of an adult reveals itself before someone becomes adult, i.e. in developmental age, but in later life as well. It is connected with different level of physical and/or mental disability, with different durability and different level of obstacles in everyday life. Disability is conditioned by differentiated internal, external, bio-psycho-social and cultural factors and is a category and field of cultural research in special andragogy. This paper is thought as a draft of conceptualization of selected issues in the area of culture of the disabled and foundations of model of cultural study.